

АНАТОЛІЙ ПОПОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0002-7815-1891

Війна з погляду очувидця: від окупації до звільнення. Спогади

Війна з фашистською Німеччиною залишила в пам'яті ще нині сущих свідків на Україні сумні спогади, в яких закарбувалися трагедії родинних втрат, згарища домівок і того навколишнього середовища мешканців, зруйнованого обстрілами і знищеного всепоглинаючим вогнем війни.

Кожен, хто дожив до цього часу, відповідно до віку минулих подій пережив те страшне лихоліття і має свої спогади.

Війна несподівано вторглася і в моє маленьке село Приют Магдалинівського району на Дніпропетровщині тихого вересневого дня 1941 року. Вперше над ним пролетів ворожий літак, скинувши агітлістівки, які закликали українське населення гідно зустрічати доблесну армію Німеччини, яка несе визволення всім народам СРСР від насилля комуністичної влади. А вже через кілька днів на курній ґрунтовій дорозі вулиці з'явилися дві машини з критими кузовами. І ми, сільська дітвора, кинулися за ними навздогін, аби вчепитися за будь-що й прокататися. Та катання виявилось коротким: на перехресті доріг машини раптом зупинилися. Дверцята кузовів відчинилися й звідти вистрибували озброєні автоматами німецькі солдати з кремезними вівчарками...

Мова незнайомих і гучний гавкіт двох величезних псів швидко розвіяв умить дитячу цікавість, і ми, як зграйка сполоханих пташенят, розлетілися по своїх домівках. А тим часом новоприбулі гості ходили по дворах і голосно горланили:

— Яйка, млеко єсть! Матка! Яйка, млеко єсть!

І господарі (переважно жінки) змушені були виконувати наказ озброєних прибульців, а там, де вони були відсутні, німці самі шастали по курниках та літніх кухнях. Набравши свіжої поживи, солдати хутко повернулися до машин і залишили село. Вони більше не появлялися аж до відступу...

Матері тепер пояснювали дітям, що наші війська відступають і треба бути вельми обачними з правилами нової німецької влади, бо замість колишньо-

го голови колгоспу імені Чкалова селяни обрали Петра Хоменка, чоловіка майстровитого, доброго, порядного. Тож односельчани продовжували свій сільський ритм життя, який сформувався за колективного господарства, пристосовуючись до окупаційного режиму щодо розпорядку робочого дня, збереження власного й громадського майна, дотримання вимог комендантської години в зв'язку з поширенням партизанського руху та появою інформаційних матеріалів про стан воєнних дій на лінії фронту, активізації пошуків гестапівцями осіб, причетних до підпільної роботи.

Місцевих мешканців охопив жах, коли в 1942 році до Німеччини примусово відправили 17 молодих односельчан для роботи на військових об'єктах та сільськогосподарських у тамтешніх бауерів.

Коли й до села дійшли чутки про наступ радянських військ, а згодом це підтвердилося листівками, з'явилася надія на визволення. І окріпла вона остаточно з появою відступаючих німецьких підрозділів, які отаборилися в сільських дворищах, маскуючи транспортні засоби та військову техніку спиланим гіллям, внаслідок чого було знищено чимало плодкових та декоративних дерев. Німці, користуючись тишею, старанно голилися, примушували жінок прати білизну, верхній військовий одяг, готували дрова для польової кухні, різали курей, свиней, телят, відібраних у селян... Жареним і шквареним запахло на всю округу. Де-не-де виринали німецькі мелодії під акомпанемент губної гармошки.

Така швидка зміна ритму сільського життя і лякала і викликала дитячу цікавість. Мою увагу привернув літній німець, який серед двору біля машини з критим кузовом розклав прилади для гоління і прилаштував розкладне люстерко. Він наносив помазком мильну піну на обличчя, щось підспівував і поглядав на мене, а я спостерігав за його рухами і не зводив очей з кількох гарних флакончиків. Закінчивши гоління, німець омив лице холодною колодязною водою, осушив рушником крапельки води, склав акуратно інструмент для гоління в спеціальний прилад і освіжився пахучими парфумами флакончиків. Він потім зайшов до хати, а через кілька хвилин вийшов і покликав до себе:

— Ком гер, кіндер! Ком гер!

Я продовжував сидіти під вікном, не розуміючи його мови й мовчки дивився на нього, одягнутого в новім галіфе й гімнастерці, охопленій широким шкіряним поясом. Він підійшов до мене, підхопив на руки й, пильно дивлячись в мені в очі, легенько торкнувши пальцями своєї руки моїх грудей й виділивши на долоні два пальці, торкнувся своїх грудей і тихо промовив, оглядаючись:

— Цвай кіндер, цвай кіндер, і додав: «Гітлер плохой! Сталін хороший!» — і пригостив трьома шоколадками, про що діти того часу могли тільки мріяти. У моїй свідомості з'явилося розуміння того, що й серед німців є добрі люди... Хоч того ж дня інший німець непомітно від мене поцупив мій чемодан з іграшками (кубики, картонні зображення зайчиків, лисичок, вовків,

кольорових алфавітів та рахівничок тощо) і висипав їх за хатою. Я випадково натрапив на них, визбирав і заховав у літню кабицю в темний куточок, щоб грабіжник не знайшов. Там вони і згоріли від залишків жару. Такою переконаливою була житейська наука розрізняти людей на добрих і злих...

Відчуваючи наближення радянського фронту, окупанти поспішно вивозили до залізничних станцій зерно, виганяли худобу й забирали усіх чоловіків для роботи на оборонних укріпленнях м. Дніпропетровська. Останніх виказував конвоїрам учитель німецької мови Піщанський Степан Дорофієвич, зупиняючись біля кожного двору і показуючи на пальцях кількість чоловіків. Черга дійшла й до нашого обійстя. Вчитель щось белькнув по-німецьки, показав два пальці. Я підбіг хутко до батька, що лагодив косу й злякано прохав:

— Татусю, ховайся, бо німці заберуть!

Стривожений батько нічого не промовив, кинув косу й пішов до хати, а я — за ним. У сніях він наказав моєму старшому 18-річному братові Миколі залишити горище, бо, де не виявлялося вказаної кількості чоловічої статі, фашисти обстрілювали всі куточки потаємних схованок...

— Шнель! Шнеоль! — горлопанили німці з вулиці.

Я йшов, притулившись до батька і брата, і приєднався разом з ними до конвою колони похмурих односельчан. Сум охопив мене, що, може, востаннє бачу найдорожчих мені людей у світі. І сам собі складав дитячу молитву до Бога, щоб їх не вбили, щоб повернулися вони попри всякі злигодні війни додому живими. І вона спливала щоденно в моїй пам'яті в часи втраченої безвісти про них. А вони йшли в зажурі хто в чому одягнений з пустими руками...

На перехресті доріг, де зупинилась колона, брат попрохав мене вернутися до хати й принести сірники та махорку. Що й було виконано... Конвоїри заборонили провважаючим рухатися далі. Жінки і діти мовчки стояли на перехресті й крізь сльози додивлялися на зникаючі обриси колони односельчан з нав'язливими думками: «Що буде з ними?! Що тепер чекає на нас?!».

Не встигли далеко відійти вигнанці, як з'явилися раптом німецькі мотоциклісти, які в'їжджали на кожне подвір'я і кидали в колодязі вибухові заряди, аби позбавити питної води як місцевих мешканців так і армію визволителів. Від цих вибухів в повітря злітали пасма води, чорнозему, глини разом з усіма приколodayними пристроями, відра і глечики. А потім село заволокло димом: німці підпалювали легкозаймисті хати та сараї, вкриті соломною з протилежної сторони села. Вогненні язики вогню ніби змагалися з чорними клубами диму, зриваючись із землі до неба і затьмарюючи червоне коло сонця, що поволі опускалося на стражденну землю. Чути було крик людського розпачу, ревіння недоених корів, які залишилися в хащах-схованках, ірвання коней, що виприснули з палаючої конюшні, виття сполоханих собак.

Сутеніло. Небо розтинали трасуючі кулі та снаряди. Димова завіса прикривала стрімкий відступ останніх німецьких підрозділів. Мабуть, завдяки цьому й лишилася наша вулиця не підпалена. Тож і старі та малі ховалися по

погребях від страшного лиха, яке могла принести скинута з ворожого літака бомба, міна чи артилерійський снаряд. Усіх тепер хвилювало одне: коли все це скінчиться? Налякані побаченим і пережитим, виморені й голодні діти заснули на руках матерів чи бабусів, яким було не до сну.

Я проснувся від надривного жіночого крику: «Наші! Наші! Тут діти!». Над відкритою лядою погребя стояв солдат з гранатою в руках у зеленій гімнастерці і пілотці з червоною зіркою.

— Виходьте, не ховайтеся, німців тут уже немає.

Це були наші розвідники. Мама наказала мені збігати в сад за селом, де прив'язана була наша корова «Майка», і привести додому. На щастя, наша годувальниця збереглася. І коли я відв'язав від старої черешні, вона побігла до двору, лишаючи за собою сліди молока, що виприскувалося з переповненого вим'я.

Матуся надоїла повне відро молока, взяла великий кухоль і ми разом вийшли за двір на дорогу, якою в тумані осінньої димової завіси рухалася піша колона радянських воїнів. Селяни пригощали солдат тим, як кажуть, що Бог послав, а ми з мамою — теплим молоком, наливаючи в баклаги, солдатські алюмінієві кухлі, котелки. Якась дивна тиша стояла, породжена втомою та безсонням наступального руху при повній амуніції Хтось із солдат погладив мене по голівці і запитав:

— Ты литовець?

— Ні, я — Толя!

— Ты, малыш, настоящий светлоголовый литовець! Спасибо за молочко!

Колона довгими рядами одностроїв рухалася далі, залишаючи село...

Новин тепер вистачало, і ми, сільські підлітки, намагалися їх по-дитячому осмислювати, сприймаючи реалії повоєнного часу від побаченого й пережитого. Роздивлялися знайдених убитих німцями полонених чи втікачів і фашистів в осінніх кукурудзяних полях та полезахисних насадженнях. Брالی участь у похоронних процесіях своїх ровесників, які загинули від залишених снарядів гранат і патронів. Мали можливість допомагати і спілкуватися з пораненими бійцям, яких поселяли в уцілілих хатах, щоб вилікувати їх і знову повернути на фронт. І плакали за тими, хто помирав від тяжких ран і знаходив місце на сільському цвинтарі... Бігали щоденно до сільської контори за польовими трикутниками листів, які приносив сільський листоноша, серед яких були й похоронки... Разом з матерями виходили на колгоспне поле весняної пори 1944 року і розорювали його своїми ж коровами-годувальницями, які від тяжкої праці падали і благально дивилися на погоничів карими очима, з яких текли сльози... І ходили до школи, влаштованої в старому колгоспному амбарі, бо в у приміщенні школи розташувався військовий госпіталь.

Село, як вся країна, тепер жило відбудовою і очікуваною перемогою над Німеччиною.